

**INTERNETDAN FOYDALANISH HUQUQINING ALOHIDA MUSTAQIL
HUQUQ SIFATIDA TAN OLINISHI****Qudratillayev Jaxongir Zokirjon o'g'li**

O'zbekiston Respublikasi Odil sudlov akademiyasi o'qituvchisi

E-mail: jakhongir.kudratillayev.10@gmail.com

Кудратиллаев Жахонгир Зокиржон угли

преподаватель Академии правосудия Республики Узбекистан

E-mail: jakhongir.kudratillayev.10@gmail.com

Kudratillayev Jakhongir Zokirjon ogli

Lecturer at the Academy of Justice of the Republic of Uzbekistan

E-mail: jakhongir.kudratillayev.10@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22684299>

Bugungi kunda Internet inson ijtimoiy hayotining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, uni alohida mustaqil inson huquqi sifatida tan olish masalasi zamonaviy huquq fanida keng muhokama qilinmoqda. 2010-yilda BBC teleradiokompaniyasi 26 mamlakatda o'tkazgan so'rovnoma 27 mingdan ortiq respondentning 79 foizi Internetdan foydalanishni o'zining asosiy huquqi sifatida baholagan. Bu esa jamoatchilik ongida ushbu masalaning naqadar dolzarb ekanligini ko'rsatadi.

Konstitutsiyaviy huquq sohasidagi olimlar Pol de Xert va Darius Kloza fikricha, Internetdan foydalanish huquqi allaqachon ma'lum darajada huquqiy himoyaga ega, chunki bu himoya Umumjahon inson huquqlari deklaratsiyasining 19-moddasida va Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 19-moddasida mustahkamlangan fikr erkinligi huquqidan kelib chiqadi. Biroq bu himoya to'liq emas, chunki turli yurisdiksiyalarda so'z erkinligini cheklash mezonlari har xil bo'lib, bu holat Internet orqali amalga oshiriladigan huquqlarni himoya qilishda qiyinchilik tug'diradi.

Ushbu g'oyaning tarixiy ildizlari XX asrning ikkinchi yarmida AQSh va uning g'arbiy ittifoqchilari tomonidan ilgari surilgan "erkin axborot oqimi paradigmasi"ga hamda BMT vakili Jan d'Arso tomonidan 1969-yilda taklif etilgan "kommunikatsiya huquqi" konsepsiyasiga borib taqaladi. 1980-yilda YUNESKO Bosh konferensiyasida (Belgrad) bu g'oyani rivojlantirishga urinish bo'lgan bo'lsa-da, davlatlarning moliyaviy resurs va siyosiy iroda yetishmasligi sababli amalda qo'llanilmadi. Shu bilan birga, Yangi jahon axborot tartibi konsepsiyasi doirasida axborot almashinuvidagi adolatsizlikni bartaraf etish g'oyasi ilgari surilgan edi.

Barcha olimlar ham Internetdan foydalanishni mustaqil huquq sifatida tan olishni qo'llab-quvvatlamaydi. Rayan Shendler va Dafna Kanetti uni "yordamchi huquq" deb hisoblasa, Nikola Luchi yangi huquqlarni shoshilinch tan olish boshqa huquqlarning qadrsizlanishiga olib kelishi mumkinligidan ogohlantiradi.

“Internetning otasi” hisoblangan Vinton Serf 2012-yilgi maqolasida Internetni faqat vosita, maqsadga erishish uchun instrument deb ta’riflab, uni hayot va jismoniy daxlsizlik kabi hayotiy zaruriyatlar qatoriga qo’yib bo’lmashligini ta’kidlaydi.

2011-yildagi “Arab bahori” voqealari bahs-munozaralarni yangi bosqichga olib chiqdi. Misr, Liviya va Suriyadagi ommaviy norozilik namoyishlari davomida hukumatlar aholining Internetga kirishini cheklab, bu orqali fuqarolarning fikr bildirish va yig’ilish erkinligini bo’g’ishga urindilar. Bunday harakatlar dunyoning demokratik davlatlari tomonidan qattiq qoralandi. Duglas Rutsen va Jeykob Zenn o’z tadqiqotlarida hukumatlarning aynan shu maqsadda — norozilik harakatlarini bostirish uchun — tarmoqqa kirishni cheklaganini ko’rsatib berdilar.

BMT Inson huquqlari kengashi vakili Frank La Rue 2011-yilgi ma’ruzasida Internetdan foydalanishni cheklashni so’z va e’tiqod erkinligini cheklash bilan tenglashtirdi va Internetga umumiy kirishni ta’minlashni barcha davlatlar uchun ustuvor vazifa deb e’lon qildi. Natijada 2012-yilga kelib BMT Internetdan foydalanish huquqini insonning ajralmas huquqi sifatida tan oldi. Shvetsiya tashqi ishlar vaziri Karl Bildt va YXHTning OAV erkinligi bo’yicha vakili Dinya Miyatovich ham shunga o’xshash pozitsiyani bildirishgan.

Internetdan foydalanish huquqini “Internetdan uzib qo’yilmaslik huquqi” sifatida talqin etish mumkin, chunki barcha odamlar siyosiy vaziyat va ijtimoiy sharoitidan qat’i nazar tarmoqqa erkin va teng kirish imkoniyatiga ega bo’lishi kerak. Aynan shu zaruriyat ushbu huquqni mustahkamlashning asosiy maqsadini tashkil etadi. Erkin kirish, shuningdek, insonning o’zini namoyon etish vositalaridan biri bo’lib, fikr va so’z erkinligidan kam ahamiyatga ega emas, chunki har bir inson o’z fikrlarini “onlayn” bildirish imkoniyatiga ega bo’lishi lozim.

Shvetsiya tashqi ishlar vaziri Karl Bildt ta’kidlaganidek, oflayn muhitda mavjud bo’lgan huquqlar — so’z erkinligi, axborot izlash erkinligi, yig’ilish va namoyish o’tkazish erkinligi — onlayn muhitda ham himoyalangan bo’lishi kerak. YXHTning OAV erkinligi bo’yicha maxsus vakili Dinya Miyatovich fikricha, Internetning demokratiya va so’z erkinligini ta’minlashga qo’shayotgan bevosita hissa tufayli, ushbu huquq vaqt o’tishi bilan konstitutsiyaviy huquq darajasiga ko’tarilishi mumkin. Inson huquqlari bo’yicha Yevropa sudi sudyasi 2011-yil noyabrda Venada bo’lib o’tgan konferensiyada ushbu huquqni tan olish davlatlar zimmasiga qanday majburiyatlar yuklashi masalasini alohida ko’targan edi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, Internetdan foydalanish huquqini tan olish masalasi bugungi kunda faqat nazariy bahs bo'lib qolmay, amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib bormoqda. Zamonaviy davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash va tadbirkorlik sohalarining aksariyati Internet orqali amalga oshirilishi sababli, ushbu huquqning huquqiy maqomi noaniq bo'lib qolishi fuqarolarning boshqa ko'plab huquqlarini amalga oshirishiga ham bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli mazkur masalani ilmiy jihatdan chuqur o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy-huquqiy zaruratdir.

Ushbu huquqni o'rganishda muhim jihatlardan biri — turli davlatlarning o'z yurisdiksiyalari doirasida to'plagan tajribasi hamda davlatlararo kelishuvlar va xalqaro tashkilotlar hujjatlarida uchraydigan normalardir. Bunda faqat huquqni bevosita tan olish emas, balki uning texnik (infratuzilma, tezlik, narx) va notexnik (raqamli savodxonlik, kamsitmaslik) omillariga oid qoidalar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Turli huquqiy tizimlarda qabul qilingan yechimlarni mexanik ravishda ko'chirib olish o'rniga, ulardagi "huquqiy vositalar"ni — ya'ni huquqiy norma va institutlarni shakllantirishda qo'llaniladigan mantiqiy usullarni — o'rganish maqsadga muvofiqdir, chunki bu O'zbekiston uchun ham original konsepsiya yaratishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, Internetdan foydalanish huquqini tan olish masalasini o'rganishda qiyosiy-huquqiy metoddan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Turli huquqiy tizimlarda — kontinental huquq, umumiy huquq (common law) va aralash tizimlarda — ushbu huquqni tan olish mexanizmlari sezilarli darajada farq qiladi. Kontinental huquq tizimiga mansub davlatlarda, odatda, qonun ijodkorligi orqali, umumiy huquq tizimida esa sud pretsedentlari orqali tan olish ustunlik qiladi. Bu farqni hisobga olish O'zbekiston kabi kontinental huquq an'analarga ega davlatlar uchun tegishli xorijiy tajribani tanlab olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuni ham ta'kidlash lozimki, Internetdan foydalanish huquqini tan olish jarayoni nafaqat huquqshunoslar, balki texnologiya sohasi mutaxassislari, sotsiologlar va siyosatshunoslarning ham keng ishtirokini talab etadigan fanlararo muammo hisoblanadi. Faqat huquqiy tahlil bilan cheklanish ushbu murakkab hodisaning barcha qirralarini to'liq qamrab olish imkonini bermaydi, shu sababli kelgusi tadqiqotlarda fanlararo yondashuvni kengroq qo'llash tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, Internetdan foydalanish huquqini alohida mustaqil huquq sifatida tan olish masalasi huquq fanida hali yakuniy hal etilmagan. Bir tomonda uni mustaqil huquq sifatida ko'ruvchi yo'nalish (Frank La Rue, Tim

Berners-Li), ikkinchi tomonda uni faqat vosita deb hisoblovchi yo‘nalish (Vinton Serf, Nikola Luchi) mavjud. Muallifning fikricha, Internetdan foydalanishni mutlaqo mustaqil huquq sifatida emas, balki ham mustaqil, ham boshqa fundamental huquqlarni amalga oshirishning zaruriy vositasi bo‘lgan “murakkab huquq” sifatida talqin etish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv nazariy bahslarni bartaraf etib, amaliy huquqiy tartibga solish uchun qulay asos yaratadi hamda ushbu huquqning milliy va xalqaro darajadagi tan olinish amaliyotini yanada chuqur tahlil qilish uchun zamin tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Four in Five Regard Internet Access as a Fundamental Right: Global Poll. // URL: http://www.globescan.com/news_archives/bbc2010_internet/
2. Umumjahon inson huquqlari deklaratsiyasi (BMT Bosh Assambleyasi, 1948-yil 10-dekabr).
3. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt (1966-yil 16-dekabr).
4. Paul De Hert, Dariusz Kloza. Internet (access) as a new fundamental right // European Journal of Law and Technology. — 2012. — Vol. 3. — No. 3.
5. Vinton G. Cerf. Internet Access Is Not a Human Right // The New York Times, 4 January 2012.
6. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression (Frank La Rue). // URL: <http://www.ohchr.org>

